

Angelo RUSCONI, *Il silenzio del cielo. I longobardi e la liturgia milanese di San Michele arcangelo*, Editorial Vox Antiqua (Monographiae 3), Lugano, 2023, 170 pàgines. Imatge de coberta: *Sant Miquel venç el dimoni*, part central del timpà de la façana oest de l'abadia de Notre-Dame de Nevers (Borgonya), segon quart del segle XII. ISBN 978-88-9441-786-9.

Factum est silentium in caelo: abans del començament de la lluita entre l'Arcàngel i el dimoni, hi va haver un gran silenci (Sant Joan, Apocalipsi 12:7). Aquest és el silenci que precedeix els grans moments de la història de la humanitat, instants retratats com si fossin fotogrames en textos, músiques, gestos i espais sagrats que recobren vida a través de la reconstrucció minuciosa duta a terme per Angelo Rusconi.

Es tracta d'un volum sobre la litúrgia milanesa de sant Miquel Arcàngel i el seu vincle amb les elits militars i polítiques longobardes. Després de presentar la imatge i la funció del sant, des dels exordis del cristianisme fins al seu culte com a protector de la reialesa longobarda, tant durant la vida terrenal com *post mortem*, l'autor es centra en l'anàlisi de l'Ofici de Dedicació de l'església de Sant Miquel *in domo*. L'estudi detallat dels components litúrgics, textuals i musicals de l'antic formulari litúrgic (que es remuntaria, segons Rusconi, al segle VII) ens restitueix una visió completa de les derivacions, intercanvis i elements originals de l'antic ritual. A l'església avui desapareguda de Sant Miquel *in domo*, pròxima al palau arquebisbal i a la catedral hivernal de Santa Maria Maggiore, s'adreçava aquest Ofici de Dedicació, testimoniada a partir del segle XII i caracteritzada per un component dedicacional i ahora per una forta empremta angèlica.

L'estructura del volum disposa d'una presentació de Giovanni Conti, un pre-faci de Giacomo Baroffio, una introducció, 6 capítols, un epíleg, annexos, bibliografia i índexs. Als primers dos capítols es presenten els elements contextuals que permeten entendre el rol de l'Arcàngel durant l'edat mitjana, des de la funció de "gloriós missatger" i "valorós campió" fins a la de custodi de la porta del Paradís i pesador de les ànimes. Es rememora la difusió del seu culte des d'Orient fins a Occident i l'edificació de la basílica de la via Salaria a Roma entre els segles IV i V (Dedicació 29 de setembre), a més del culte gargànic longobard a partir del segle VII (Aparició 8 de maig). Així doncs, la singularitat de la data de la festa milanesa (7 de setembre) es relaciona amb la Dedicació de Sant Miquel *in domo*, on està enterrat el bisbe Joan el Bo, a qui s'atribueix la funció de mediador en el procés de pau i concòrdia amb els representants del poder polític longobard.

En el procés de construcció de la litúrgia milanesa es detecta la presència del simbolisme de la llum i el segell cristològic com a elements destacables, a més de l'alternança de cants de la Dedicació amb altres de tema micaèlic. Els cants de l'ofici en qüestió, d'origen precarolingi arcaic, presenten peculiaritats compositives pròpies de l'àrea litúrgica milanesa o, tal vegada, pròpies de la tradició longobarda. Les variants són extremadament interessants per a reconstruir el sistema de transmissió i derivació del repertori des d'altres tradicions litúrgiques, com ara l'antiga hispànica i la gal·licana. A través de la seva discussió, l'autor també traça interessants paral·lelismes amb la tradició beneventana.

Finalment, es reconstrueix la devoció del sant guerrer com a fenomen relacionat amb el poder polític i militar longobard, tant a través de testimonis indirectes, com els numismàtics, com mitjançant els repertoris musicals i eucològics amb la restitució de les seves relacions amb altres tradicions litúrgiques. L'últim capítol és dedicat a la descripció del ritual de la immersió del leprós (*balneum*) durant el dilluns de Setmana Santa, en què el culte més ancestral del sant taumaturg recobra protagonisme, teixint fils amb la devoció gargànica i el culte oriental que queda com a rerefons, més enllà de les evidents peculiaritats i adaptacions a escenaris polítics i socials contingents.

Maria Incoronata Colantuono
Universitat Autònoma de Barcelona
mariaincoronata.colantuono@uab.cat
<https://orcid.org/0000-0001-6628-0971>